

Har kyrkan en politisk uppgift?

Ett lutherskt perspektiv

Torbjörn Johansson

Lektor i systematisk teologi och rektor, Församlingsfakulteten i Göteborg
torbjorn.johansson@ffg.se

Frågor som rör kristendom och politik har i lutherska sammanhang under 1900-talet behandlats under rubriken ”tvåregementslära”. I den mån denna lära överhuvudtaget är ihågkommen så förknippas den ofta med det tyska 30-talet och nazismens framväxt. Trots att vissa historiska utformningar av tvåregementsläran förtjänar kritik, så är tesen i denna artikel att en kritisk och förnyad version av den ger viktigt vägledning i dagens situation.

Terminologiska klargöranden

Vad menas då med termen ”tvåregementslära”? För många leder den idag närmast tankarna till militära regementen. Men ”regemente” hör istället samman med att ”regera”, dvs styra och härska. Termen ”tvåregementslära” är relativt ung och det är först i början av 1900-talet som den börjar användas som sammanfattning på de många olika frågor som behöver besvaras för att beskriva kyrkans förhållande till samhället och den politiska makten.

Med termen ”luthersk” menas i detta sammanhang primärt inte ”Luthers” utan den teologi som möter i de lutherska bekännelseskrifterna (*Konkordieboken*). I dessa dokument finns inte en fixerad och klar tvåregementslära, men utifrån dess

olika infallsvinklar på kyrka, stat och samhälle ges material som kan systematiseras och relateras till de frågeställningar som idag är aktuella. Bekännelseskrifterna hör givetvis å det närmaste samman med Luthers teologi och dess teologi och har sedan utvecklats genom senare teologers reflektioner. Vi ska därför nedan, förutom bekännelsetexter, ta hjälp av Martin Luthers skrift om överheten och Dietrich Bonhoeffers *Ethik* för att formulera en luthersk hållning i frågan om kyrka och politik.

En stor fråga

En grundläggande poäng i tvåregementsläran är att Gud använder sig av *två olika sätt* att styra här på jorden, ett som gäller världen/skapelsen och ett som gäller kyrkan/den nya skapelsen. Denna poäng ställer oss inför den grundläggande distinktionen mellan *kyrka* och *värld*. Uttryckt med dogmatikens språk handlar tvåregementsläran om inget mindre än hur man ska förstå förhållandet mellan *skapelse* och *frälsning* och därmed distinktionen *skapelsen–ny skapelse*.

Frälsningen innebär att Guds rike bryter in i denna världen. Den fråga som tvåregementsläran vill besvara är hur Guds rike förhåller sig till världens rike, och

mera specifikt hur Guds styrelsesätt av de båda rikena förhåller sig till varandra och vad det betyder för människan. Detta är den stora ramen för frågan om kyrkans politiska uppgift.

Vi ska börja med det självklara – men ofta förbisedda – faktum, att för Luther själv handlade frågan om kyrka och samhälle/stat/överhet först som sist om bibeltolkning. För Luther var teologi tolkning av den heliga Skrift. Inte minst av detta skäl är det motiverat att ta sin utgångspunkt i hans huvudskrift vad gäller synen på kyrkan och överheten, *Om den världsliga överheten, hur långt man är skyldig den lydnad* (1523), där några av de avgörande bibeltolkningarna framläggs.

Bibeltolkning i Luthers överhetsskrift

Luther inleder sin överhetsskrift så: ”Allra först måste vi väl motivera den världsliga rätten och svärdet, så att ingen tvivlar på, att det är Guds vilja och ordning i världen.” De två bibelställen som han sedan citerar är Rom 13:1f. och 1 Pet 2:13f:

”Varje människa skall underordna sig den överhet hon har över sig. Ty det finns ingen överhet som inte är av Gud, och den som finns är insatt av honom. Den som sätter sig emot överheten står därför emot vad Gud har bestämt, och de som gör så drar domen över sig själva.”

”Underordna er varje myndighet för Herrens skull, det må gälla kejsaren som högste härskare eller landshövdingarna, som är utsända av honom för att straffa dem som gör det onda och hedra dem som gör det goda.”¹

Luther lärde utifrån detta att kyrkan inte ska försöka styra världen utan därtill var en världslig överhet, fursten, insatt. Denne hade sitt uppdrag från Gud. Med hänvisning till Johannes Döparens förhållande till soldaterna som kom till honom, säger Luther att det är Guds vilja att det

finns ett världsligt svärd som ska straffa de onda och skydda de fromma. Det är Guds sätt att hålla tillbaka den ondska som finns i och bland människor. Att människorna tyglas genom svärdet jämför Luther med hur ett vilt djur måste hållas bundet med kedjor och band. Då kan djuret inte bitas, vilket det annars gör enligt sin natur. ”Därför har Gud förordnat de två regementen.” Det andliga, vilket gör folket kristet och fromt genom den helige Ande, och det världsliga som står emot dem som gör det onda och skapar yttre fred.² När det gäller det världsliga regementet så ska det styras av lagen, ty utan lag kan inget rike bestå. Denna lag är av sådant slag att den bara gäller kroppen och de yttre tingen. Överheten ska inte ge sig in på det som rör själen och tron.³ Lydnaden för överheten har en bestämd gräns, som uttrycks i Petrus ord: ”Man måste lyda Gud mera än människor” (Apg 5:29).⁴ Den lag som överheten har att följa är helt enkelt ”rätten”. Luther ser det som furstens uppgift att med ”förnuft” och ”klokhet” bedöma hur rätten ska tillämpas.⁵ Luther räknar här ingalunda endast med kristna furstar. Tvärtom säger han att en klok furste är en sällsynt fågel, och än mera sällsynt är en from. Likväl är furstarna Guds ”bödlar”, och hans gudomliga vrede kan använda även dem till att straffa de onda och upprätthålla yttre fred. Just för att den är Guds tjänare har en kristen människa att hedra överheten och lyda den, även då den varken är klok eller from, så länge inte ovan nämnda regel av Petrus sätts ur spel.⁶

Båda regementena är alltså från Gud och har sin givna uppgift från Gud. Därför – och det var en av orsakerna till Luthers skrift – vill han visa att en kristen med gott samvete kan gå in i tjänster som hör till överheten.⁷ Det som hade anförts

mot detta var bl.a. Bergspredikans ord: ”Du ska inte stå emot det onda”. Istället för vedergällning ska en kristen vända andra kinden till. Hur hanterar Luther detta? Han menar att de orden kan harmonieras med Rom 13 genom att ge akt på vad som gäller ”för mig” och ”för andra”. ”Så är nu, menar jag, Kristi ord [i Bergspredikan] förenligt med ordet, att svärdet är insatt [Rom 13:1f.], då meningen alltså är: Svärdet ska ingen kristen anropa eller använda *för sig själv* eller sin sak; Utan *för någon annans* sak får och ska han använda och åberopa det, därigenom att ondskan därmed stävjas och fromheten skyddas” [min kursivering].⁸

Om överheten kallas för en Guds tjänare, säger Luther, kan det inte vara fel för en kristen att gå in i den tjänsten och bära svärd. Det är i själva verket en tjänst som djupast sett, trots våldsanvändning, befrämjar det goda genom att det onda straffas och hålls tillbaka. Så kan Luther räkna upp lydningen för överheten tillsammans med andra ”kärlekens verk”, som en kristen med glädje ska utföra. Det som ska vara i fokus är inte vad en kristen själv behöver utan vad som är nästans behov och nöd. Svärdet är insatt just för att skydda människan mot det onda, bestraffa synden och bevara den yttre freden. Det är kärleken som gör att en kristen kan gå in i svärdets tjänst när det finns behov för det, d.v.s. när medmänniskorna behöver det.⁹

Vi ser i Luthers resonemang, att svärdet och våldet inte betraktas isolerat och för sig utan i ljuset av dess syfte, nämligen att bevara fred och hålla tillbaka det onda. Detta ska en kristen inte bara respektera utan där behovet finns, även gå in i som en tjänst. Det står inte i motsats till ett liv i kärlek utan är helt förenligt med den kärlek som ser till nästans nöd och behov.

Som vi har sett ovan räknade Luther med en överhet som vi kan kalla ”sekulär”, i motsats till religiös. Givetvis var det önskvärt att fursten var kristen men det var inte nödvändigt för hans ämbete. Viktigt att notera är, att Luther motiverar statens ”sekulära” karaktär utifrån sin förståelse av den heliga Skrift. Att kyrkan inte ska ha världslig makt är teologiskt motiverat.

Med detta har vi sett på grunddragen i Luthers skrift om den världsliga överheten. Luthers skiljande på två riket, innebär inte att han bara betraktar en del av verkligheten som kristen eller att den kristna tron inte hade med världen att göra. Istället innebär talet om två riket att Gud regerar världen på två olika sätt. Det kan uttryckas så, att *Gud hanterar synden i världen på två olika sätt*. Gud regerar i det andliga riket, kyrkan, genom att avslöja synden genom lagen (*usus theologicus legis*) och genom att dela ut syndernas förlåtelse genom evangelium. Gud regerar i världen genom överheten och lagens politiska bruk (*usus politicus legis*). Genom bud, våldsanvändning och straff hindrar Gud genom överheten syndens utbrott i världen. Båda sätten att regera är uttryck för att Gud inte har lämnat världen åt sig själv.

En vanlig uppfattning är att den lutherska förståelsen av överheten skulle leda till underdånighet som okritiskt bejakar och stödjer varje politisk överhet. Det finns sådana historiska exempel men när det kommer till Luther själv är det viktigt att minnas, att han visserligen konsekvent motsatte sig allt våldsamt motstånd men på inget sätt motsatte sig verbalt motstånd eller protester utan våld. När en överhet påbjuder något som strider mot Guds ord, så ska en kristen vägra lyda och det finns flera exempel där Luther själv, i predikoämbetet, går tillrätta med den

världsliga överheten.

Vi ska nu se hur detta förhållningssätt kom att utformas i den tidiga lutherska bekännelsebildningen.

Kyrka och det politiska i de lutherska bekännelseskrifterna (*Konkordieboken*)

Som nämndes inledningsvis, så är själva termen ”tvåregementslära” av relativt sent datum. Luther behandlar flera av de aktuella frågorna i anslutning till den medeltida indelningen av världen i *politia*, *oeconomia* och *ecclesia* (överhet, familj/hushållsstånd och kyrka). Luther omformulerar den tidigare förståelsen av dessa tre enheter och stryker under att människan är kallad att leva i alla tre samtidigt (istället för att vissa människor levde i den ena eller andra sfären). Det är tre områden eller aspekter av det mänskliga livet som beskrivs. Vilken vikt Luther själv lägger vid att han och de övriga reformatorerna i Wittenberg har uppvärderat livet i *politia* och *oeconomia* framgår av att han nämner detta i sina korta sammanfattningar av den kristna tron, och vi ska se på några exempel.

Bekännelsestexter av Luther

I *Schmalkaldiska artiklarna* sammanfattar Luther vad som har hänt i Wittenberg genom den reformation som har ägt rum: ”...ty våra kyrkor är nu genom Guds nåd upplysta och begåvade med det rena Ordet, sakramentens rätta bruk och kunskaper om olika mänskliga kallelser och tjänster och deras rätta fullgörande”.¹⁰ Den ena sidan av reformationen rör det som vi är vana vid att nämna, nämligen att det rena Guds ord hade kommit på ljusstaken och att sakramenten förvaltades rätt. Men Luther fortsätter alltså och talar då om det kristna livets reformation. Han beskriver det som ”mänskliga kallelser och tjänster”. Vad avser han egentligen med detta? I den tyska texten an-

vänds ”stånd” och bakgrunden är tidigare nämnda treståndstanke. Detta blir tydligt om vi ser på ett par andra texter från ungefär samma tid. Som bakgrund ska vi se på Luthers *Stora nattvardsbekännelsen* (1528). Luther ger här ett teologiskt testamente och skriver: ”De heliga ordnar och stånd som Gud har inrättat, är dessa tre: prästämbetet, äktenskapet och den världsliga överheten.” Luthers motive-ring är att det som Guds ord befäller är heligt och gott:

”Dessutom lever alla som är lydiga i sin ställning såsom heliga inför Gud. Därför är dessa tre stånd eller livsformer i enlighet med Guds ord och befallning. Och där man handlar enligt Guds ord, där måste den heliga verkligheten finnas, ty Guds ord är heligt och helgar allt som har med Guds ord att göra och allt som förblir vid det.”¹¹

Luther framhäver att det är *heliga* ordningar. Inte bara kyrkan och dess tjänster är en helig ordning utan även familjen och överheten. I detta möter vi Luthers lära om *kallelsen*, som innebär att Gud vill att vi ska tjäna honom inte bara i kyrkliga tjänster utan i skapelsen, i arbetet för nästan, såsom uppgifterna tar form i hushållsstånd och överhet.

I en annan sammanfattande text från samma tid, *Lilla katekesen* (1529), uttrycker Luther sig på ett liknande sätt. I den avslutande ”Hustavlan” beskriver han ”de heliga ordningar och stånd”, i vilka Gud vill att en kristen ska leva ut sin kallelse. Hustavlan är sedan strukturerad efter uppgifterna i kyrka, överhet och familj/arbete (hushållsstånd).¹²

Lilla katekesen skrevs ca ett år före *Augsburgska bekännelsen* (1530) och i denna skrift möter vi tankar som i hög grad påminner om vad vi har sett hos Luther.

Augsburgska bekännelsen och Konkordieformeln

Den artikel som på ett särskilt sätt skildrar en kristens uppgift i samhället är artikel 16. Melanchthon stryker i denna under hur ”evangeliet inte gör om intet livet i familj” (genom klosterväsende) utan tvärtom vill Gud att det nya livet ska levas ut i de ordningar – *oeconomia* och *politia* – som finns inrättade i denna värld. I de s.k. missbruksartiklarna återkommer Melanchthon till frågan och vi ska här se lite närmre på ett par ställen.

Inledningsvis i artikel 28, ”Om den andliga makten”, ger Melanchthon uttryck för den höga syn som han har inte bara på kyrkan utan även på den världsliga överheten eftersom de båda är Guds verk: ”[...] den andliga makten och den världsliga makten, och lärt att bådadera på grund av Guds bud skall omfattas med vördnad i Guds namn och visas all heder såsom Guds största välgärningar på jorden.”¹³ Det missbruk som Melanchthon framförallt riktar sig mot i artikel 28, är när biskoparna har krävt även världslig makt och inte nöjt sig med andlig makt. Dessa två sfärer måste skiljas åt, enligt Melanchthon, och han skriver:

”Då sålunda den andliga makten meddelar eviga gåvor och utövas blott genom Ordets ämbete, står den icke i vägen för den världsliga styrelsen, lika lite som konsten att sjunga gör intrång i densamma. Ty den världsliga styrelsen sysslar med helt andra ting än evangelium. Överheten skyddar icke själar, utan kroppar och lekamliga ting mot uppenbara oförrätter och betvingar människorna med svärd och kroppsliga straff. Evangelium skyddar själarna mot ogudaktiga åsikter, mot djävulen och den eviga döden.”¹⁴

Den distinktion mellan det yttre (kroppen och tingen) och det inre (själen) som Melanchthon här använder sig av känner vi igen från Luthers överhetsskrift. Överheten ska alltså inte försöka nå till människans själ. Evangelium däremot angår själen och det ”skyddar själen mot ogudaktiga åsikter”. Givet att överheten håller sig till sin angivna uppgift, att vidmakthålla rätten med svärd och skydda kropp och egendom, ska den andliga makten inte stå i vägen för den ”lika lite som konsten att sjunga gör det”. På detta sätt tecknar Melanchthon den legitima uppgiften för en överhet/stat.

En helt annorlunda bild av staten möter oss i de totalitära samhällen som under 1900-talet mötte i form av kommunism och nationalsocialism. Det som kännetecknar den totalitära staten är just att den vill dominera alla områden i en människas liv, inklusive hennes tankar och värderingar. Men säger den lutherska bekännelsen något om vad kyrkan ska göra om staten inte håller sig inom sin angivna gräns utan överträder den? Ja, det gör den och vi ska se på två konkreta åtgärder som föreskrivs.

För det första återfinns i ovan angivna artikel 16 den s.k. *clausa Petri*, vilket innebär att om överheten påbjuder något som är i strid med Guds ord, så ska man vägra att lyda (jfr Luther ovan).

För det andra sägs det i *Konkordieformeln*, att Guds lag har tre bruk, där det första är det civila, vilket betyder att Guds lag ska predikas för alla människor, inklusive dem som innehar överhetens ämbeten.¹⁵ Detta bruk av lagen (*usus civilis seu politicus*) kan inte sägas ha en särskilt framskjuten plats i bekännelseskriterna, men det är viktigt att notera att det finns med. När vi kommer fram till situationen i Tyskland i början av 1900-talet,

så var delar av kyrkan tyst och passiv inför de tilltagande oförrätter som ägde rum i den nationalsocialistiska staten. I vissa fall gjorde man en sådan radikal åtskillnad mellan det världsliga och andliga riket, att man alltså inte menade sig ha rätt att lägga sig i det världsliga styret. Detta är en hållning som inte har stöd i *Konkordieboken*, och med Dietrich Bonhoeffer kan man därför kalla denna isolerande hållning för ”pseudo-reformatorisk”.

Isolering och instrumentalisering i den tyska kyrkokampen (1930-talet)

En närmre blick på det tyska 30-talet visar dock att det inte endast fanns *ett* dike – isoleringens – utan två. I det andra diket hamnade det nazi-vänliga kyrkopolitiska partiet *Deutsche Christen*. De var politiskt aktiva och uttalade sig ofta om statens politik och tolkade tidens händelser i religiösa termer, t.ex. att det var Guds vilja att Hitler hade kommit till makten. Om det ena diket är isolering så är det andra *instrumentalisering*, där kyrkan tas i bruk av en politisk ideologi. Deras handlande är en påminnelse om frestelsen för kyrkan, att försöka visa sin relevans genom att alliera sig med rådande politiska strömningar.

Mellan isolering och instrumentalisering återfanns de grupper som protesterade mot överhetens handlande. Många av dem samlades så småningom runt *Barmen Erklärning* (1934). Bland dessa grupper lades fokus på uppgiften att predika Guds ord för överheten och i offentligheten och då kom denna uppgift att beskrivas som kyrkans ”väktarämbete”. Själva termen återfinns hos Luther, i vissa kapitelrubriker i hans översättning av profeten Hesekiels bok, men däremot har han inte (vad jag vet) använt den för att beskriva kyrkans uppgift att förkunna Guds ord till

överheten. Termen och saken återfinns däremot hos t.ex. den lutherske teologen Dietrich Bonhoeffer.¹⁶

Dietrich Bonhoeffer om kyrkans ord i samhället och politiken

Vi har ovan sett hur Luther och Melanchthon varnar för att kyrkan överträder gränsen och försöker bli en politisk maktfaktor. Men hur ska man närmare bestämma den gräns som inte får överskridas? Vi ska dröja kvar hos Bonhoeffer och se på hans reflektion över vad kyrkan har att uttala sig om i offentlighet och under vilka betingelser den ska göra det.

Dietrich Bonhoeffer behandlar denna fråga i en uppsats i sitt ofullbordade *Ethik*-manuskript och ställer frågan: Är det riktigt att det är kyrkans uppgift att ge lösningar till världens problem?¹⁷ Finns det kristna lösningar till världsliga problem? Sammanfattande blir Bonhoeffers svar att det är ett misstag att tro, att det finns kristna svar på alla sociala och politiska frågor. Mot föreställningen att kyrkan har lösningar på alla världsliga problem, anför Bonhoeffer bl.a. att Jesus inte befattade sig med att lösa världsliga problem (med hänvisning till Matt 22:15, Luk 12:13). Tänkandet att man ska utgå från mänskliga problem och därifrån efterfråga lösningar är enligt Bonhoeffer obibliskt. Kristi väg går från Gud till världen. Evangeliet har inte sitt väsen i att lösa världens problem och det är inte kyrkans väsentliga uppgift. Med vad är då kyrkans legitima uppgift? Det finner vi, säger Bonhoeffer, när vi finner den rätta ansatspunkten: ”Kyrkans ord till världen kan inte vara något annat än Guds ord till världen. Detta är: Jesus Kristus och frälsningen i detta namn.”¹⁸

Bonhoeffer framhåller sedan, att under dessa kristologiska förutsättningar har kyrkan också något att säga om jordiska

förhållanden. För kyrkan gäller här ett dubbelt förhållningssätt: Å ena sidan ska den protestera i kraft av Guds ords auktoritet när det gäller sådana ordningar i världen som hindrar tron på Kristus. Å andra sidan kan den inte ge konstruktiva bidrag i sakfrågor utifrån Guds ords auktoritet utan endast utifrån kristna fackmäns kunskap. Dessa båda uppgifter är strängt åtskilda. De framförs i offentligheten med helt olika anspråk. Bonhoeffer skriver: Den första är ämbetets, den andra är diakonins. Den första är gudomlig, den andra jordisk. Den första är det gudomliga ordet, den andra är det kristna livet. Han avslutar med Luthers ord: *Doctrina est coelum, vita est terra*. [Läran är himlen, livet är jorden]

Den uppgift som Bonhoeffer här förespråkar har som sin förutsättning att man räknar med en Guds speciella uppenbarelse. Om inte Guds ord kan skiljas från andra ord, om inte dess bud kan skiljas från andra, människors bud, så blir rådet meningslöst. Det är uppenbarelseansatsen som ger den kritiska potentialen.¹⁹

Distinktioner som klargör kampen mot ondskan

Tvåregementsläran är som vi har sett uppbyggd kring ett antal *distinktioner*. Det gör den komplex men det är samtidigt dess styrka. Den uttrycker alltså att det är skillnad på Guds handlande i skapelsen och hans handlande i frälsningen, att det är skillnad på det specifikt kristna och det allmänmänskliga, att det nya Guds rike inte är detsamma som det gamla, jordiska riket. Samtidigt som distinktionerna tydliggör att detta inte får sammanblandas, så hör det med till en distinktion – till skillnad från ett åtskiljande eller en separation – att den *håller samman* de båda enheter som har distingerats: En kristen lever i *både* den gamla och den nya

skapelsen, hon är *både* människa och kristen, hon har *både* ett jordiskt och ett himmelskt medborgarskap. Genom distinktionerna och sammanhållandet kan förenklade och endimensionella lösningar undvikas.

Distinktionerna gör klart att Gud möter ondskan i världen på två olika sätt. Han är verksam i världen genom två olika sätt och han möter människan på två olika sätt. Det ena sättet är ett uttryck för rätten och har som medel överheten och ytterst sett det våld som krävs för att hålla ondskan tillbaka. Dess syfte är att bevara skapelsen från ondska och kaos. Det andra sättet är ett uttryck för barmhärtigheten och har som medel evangeliets ord om Kristus, som kyrkan förkunnar. Dess mål är att människan ska bli omvänd, bekänna sin synd och ta emot förlåtelsen. När endera parten försöker lägga sig i den andra partens uppgift och styra den efter sina principer leder det till stor skada.

Avslutning: Frihet och enhet

Vi har sett att de lutherska bekännelse-skrifterna innebär ett kraftigt incitament för att den kristne som medborgare i ett samhälle ska verka och ta ansvar, inte endast i kyrkan utan även i överhetens/politikens sfär, och så verka för det gemensamma bästa. En av poängerna i tvåregementsläran är att båda regementena står under Guds makt och herravälde. Men att den politiska styrelsen står under Gud betyder inte att den ska stå under kyrkan.

Har då kyrkan såsom inga uppgifter i det politiska livet? Vi har sett att kyrkans uppgift är begränsad men att det dock finns en tydlig uppgift.²⁰ Till kyrkans väktarämbete hör att förkunna Guds klara bud i den heliga Skrift. Detta är en sida av uppgiften att förkunna lagen såsom giltig

för alla människor (*usus politicus*) och inte bara för dem som tillhör den kristna församlingen. I övrigt ska kyrkan *såsom kyrka* avstå från politiken och förkunna det som är dess *primära uppgift, evangeliet om Jesus Kristus och frälsningen i hans namn*.

Kristna ledare och andra kan naturligtvis engagera sig i politik, men det behöver då göras tydligt när de talar som medborgare i en demokratisk stat och när de talar å kyrkans vägnar, i Guds namn (jfr Bonhoeffer ovan). I många politiska frågor är det inte enkelt att säga vad som är *den* kristna lösningen. Kristna kommer med sitt förnuft till olika slutsatser och röstar på olika partier. Denna *frihet* värnas genom tvåregementsläran. Politik är pragmatik och handlar ofta om att finna den minst dåliga lösningen och detta görs

inte alltid bättre av kristna än av icke-kristna. Den lutherska synen, som säger att alla människor är syndare och som samtidigt erkänner förnuftets gåva i världsliga frågor, gör att man blir försiktig med att dra en gräns mellan onda och goda människor på skapelseplanet.

Genom att lämna frihet i frågor som Guds ord lämnar öppna så bevaras enheten i församlingen och kyrkan blir inte politiskt utnyttjad. Genom att skilja mellan det världsliga och det andliga riket görs det tydligt att enhet i Kristus är något annat än enhet i politik.

* * *

Förkortningar:

DBW Dietrich Bonhoeffer Werke

SKB Svenska kyrkans bekännelseskriter

WA Martin Luther, Weimarer Ausgabe

Noter

1. WA 11, 247.
2. WA 11, 262.
3. WA 11, 262f.
4. WA 11, 266f.
5. WA 11, 272f.
6. WA 11, 267f.
7. WA 11, 254.
8. WA 11, 260.
9. WA 11, 254-256.
10. SKB, s. 311.
11. WA 26, 505, 8-10. I svensk översättning av Leif Erikson: *Jag tror, lär och bekänner. Tredje kaitlet ur Martin Luthers stora nattvardsbekännelse*, Vasa: SLEF-Media, 2017, s. 13.
12. SKB, s. 375.
13. SKB, 82.
14. SKB, 83.
15. SKB, 516, 603.
16. DBW 6, 129; DBW 16, 531.
17. DBW 6,354, med titeln *Über die Möglichkeit des Wortes der Kirche an die Welt*.
18. DBW 6,360.
19. För denna tematik i den lutherska teologin, se Tomas Nygren, *Lag och evangelium som tal om Gud. En analys av lag och evangelium hos några nutida lutherska teologer: Pannenberg, Wingren och Scaer* (Skellefteå: Artos, 2007).
20. Jag går här inte in på frågan om kyrkan i nödfall kan ta till direkt politisk handling. För denna fråga, se diskussionen om Robert Bennes modeller för kyrkans agerande i samhället: Torbjörn Johansson, "Religion in the Public Sphere—with Dietrich Bonhoeffer towards a Renewed Understanding of the 'Two Kingdoms'", i *International Journal of Public Theology* 9 (2015), 269-288; och vidare den nyligen publicerade "Martin Luthers betydning for den norske kirkekampen under andre verdenskrig", i *Teologisk Tidsskrift* 7 (2018:1), s. 6-24, av Gunnar Heine.